

A

NÉPESEDÉSI MOZGALOM

IRTA

ÉS A KÖZGAZDASÁGI MINISTER ÁLTAL SZERVEZETT

STATISZTIKAI TANFOLYAMBAN

ELŐADTA

DR. BARSÍ JÓZSEF,

A STATISZTIKAI OSZTÁLY TAGJA.

A MINISTER RENDELETÉBŐL

KÖZZÉTESZI

A STATISZTIKAI OSZTÁLY.

PEST, 1869.

KIADJA RÁTH MÓR.

„NÉPESEDÉSI MOZGALOM“

STATISZTIKÁJA.

Az előadásokhoz, melyek a statistika egyik alapléteiről, a „Népszámlálás“ főfontosságú munkájáról szólnak, természetesen sorban, s mintegy azoknak folytatása- és kiegészítőjeként, csatlakozik a „Népesedési mozgalom“ statistikájának ismertetése. Ez képezendi ennélfogva tartandó előadásaim tárgyát.

A szoros viszony, mely a népesség számbavételének nagy művelete és a népesedési mozgalom folytonos szemmel tartása közt létezik, önkénytelenül szembe fog tűnni, mihelyt megmondjuk, mit nevez tulajdonképpen a statistika „Népesedési mozgalomnak.“

A tudomány nyelvén szólván: „Népesedési mozgalom“ alatt azon az egyén életében korszakos, de a szerves világban mindenütt honos változásokat értjük, melyeket a népesség állagában folytonosan végbe menni látunk, és pedig az egész világegyetemben mindenütt érvényes „újhozadási törvény“-nek mindenkor következetes hatása alatt, s melyek valamint minden más szerves teremtményeknek, úgy az emberi nemnek vagyis a népességnek e földön való fennmaradását, terjedését, haladását és, ha czélszerűen intéztetnek, halhatatlanságát eszközlik és biztosítják.

E változásokat köznyelven születésnek és kimulásnak mondjuk. Ezekhez harmadik ilyen változásul csatlakozik a házasságra lépés, minthogy erkölcsi fogalmaink szerint csak törvényes házasságban örömdetes esemény az újabb kortársak születése. Az emberi nem több ezer éves történelmének egyhangú tanuskodása szerint ugyanis, a házasság képezi a családokat egybekötő és összetartó legegészségesebb és legerősebb kapcsolatot, a családi élet ép és egészséges arányaitól függ a születések hasolóképpen ép és egészséges aránya, mind a kettő pedig a kimulás kedvező arányaira van,

habár nem is egyedül döntő, de mindenesetre jelentékeny és igen érezhető befolyással.

Midőn tehát az ujhodás törvényének hatásait valamely adott népesség kebelében számba vesszük, első tekintetünk a házasság eseteire irányul, a második a születésekre, a harmadik végre a kimulás eseteit veszi számba, illetőleg vizsgálat alá. E számbavételt nevezzük a népesedési mozgalom statistikájának, mely e szerint nem egyéb mint tudományos számbavétele azon házassági, születési és kimulási eseteknek, melyek valamely adott népesség kebelében bizonyos idő alatt előfordultak, és minden, tudományilag fontos körülményeikkel együtt hitelesen és hiány nélkül följegyeztettek.

A népesedési mozgalom statistikájának tárgya e szerint, emberileg véve, hol örvendetes, hol szomorú, örvendetes midőn új családok alakulását s a családok kebelében támadott új sarjak keletkezését veszi számba, ellenben szomorú, midőn a kimultakkal foglalkozik. Jut ugyan ezen örömből néha a népszámlálással foglalkozó statistikának is, midőn tudniillik műveletének végeredménye örvendetes, a mennyiben a népesség ép szaporulatát, az özvegyek és árvák számának apadását, az életkor kívánatos meghosszabbulását stb. számokkal tünteti a vizsgáló szemébe. De jut máskor a népszámlálást végrehajtó statistikának a szomorúságból is, ha például látja, hogy a nép bármi oknál fogva fogy, hogy az özvegyek, árvák és más ridegen élők száma nagy mértékben szaporodik, hogy az élet középtartama csökken, hogy a vakok, bénák és más szerencsétlenek száma emelkedik stb.

De a különbség a népszámlálás és a népesedési mozgalom statistikája közt már itt kezd mutatkozni, a mennyiben a népszámlálás nem nézi senkinek születését, csak azt veszi számba, hogy él, míg ellenben a népesedési mozgalom számbavevője egész sorát a kérdéseknek intézi az ujszülöttet illetőleg azokhoz, kiktől kérdéseire körülményes és hiteles feleletet várnia joga van. Ugy szintén a házasságra nézve is. A népszámláló kérde ugyan, ki házas, ki nem, ki özvegy, ki nem az, de a népesedési mozgalom statistikája ezzel be nem éri, hanem oly körülményesen tudakozódik minden egyes házasságkötés részletei felől, mintha minden házasuló saját családjának tagja volna. De még jobban, még élesebben tűnik szembe a népet számláló és a népesedési mozgalmat jegyeztető statistika közti különbség, midőn az ujhodási törvény kérlelhetlen végrehajtója, a kimulás eszközlője, a halál jó szóba. A népszámláló ennek

hatását néha szintén tapasztalja ugyan, de közelebről nem látja, míg ellenben a népesedési mozgalom figyelemmel kísérfje minden egyes halottnál, mintha csak ott virrasztana a gyászos felek közt, s mintha maga is a fájdalom részese volna, oly aprólékosan beszélteti el magának a halottat illető viszonyokat, mint ezeket majd későbbben látni fogjuk, midőn a népesedési mozgalom számbavételére szükséges intézkedésekről leend szó.

Egy másik különbség a népszámlálás és a népesedési mozgalom statistikája közt műveletek idejében mutatkozik és e különbség ismét többszörös. Először ugyanis azt látjuk, hogy a népszámlálás tökéletességének egyik főkélléke az, hogy az egész nép, a mennyire lehetséges, egy és ugyanazon órában vétessék számba. Jöhet, és jöni fog idő, mikor a föld minden népe annyira ki lesz fejlődve, hogy közegyetértéssel egy és ugyanazon órában hajtandják végre a népszámlálás nagy műveletét, mindenikök a maga kebelében, de közmegegyezéssel elfogadott egyenlő alaku és tartalmu népszámlálási minták szerint. Ezt azután, ha a statistikai műveletek gépezete némi tökélyre jutandott, évről évre ugyanazon órában fogják ismételtetni.

Ha pedig ezt vagy igen költségesnek vagy másképen terhesnek és tudományilag véve netalán szüktségtelennek látnák, ismételtetik minden második, harmadik, vagy minden ötödik sőt talán csak minden tizedik évben. Az időre nézve földolog a népszámlálásnál az, hogy egy bizonyos és a mennyire lehet ugyanazon órában hajtassék végre mindentütt. Ellenben a népesedési mozgalom statistikájának alapfeljegyzései, ha csak kissé nagyobb népességről van szó, épen oly folytonosak kell hogy legyenek, a milyen folytonosak az njhodási törvénynek a népesség kebelében észlelhető hatásai. Tényleges számadatokon nyugvó népszámlálás, mely az egész föld minden népeire kiterjedne, mai nap még nem létezik, és tekintve sok népnek maiglen is kezdetleges műveltségi állapotát, nem is létezik; midőn tehát a statistika kézi könyveiben vagy földrajzi munkákban olvassuk, hogy az összes föld népességének száma ennyit vagy ennyit tesz, ilyen állításnak semmi szorosán vett tudományos becse nincsen, és pedig egyfelől azért nem, mert biztos alap helyett csak merész találgatásból meriti számait, másfelől meg azért nincsen tudományos becse, mert nem mondja, melyik napon vagy órában volt a föld összes lakóssága annyi: de nem volna tudományos becse akkor sem, ha biztos számláláson alapulna ugyan, és bizonyos napról is szólna, de egyebet nem tudna mondani, mint csak azt,

hogy a föld összes lakossága ez és ezen a napon ennyi meg ennyi volt; mert a fejek számát tudni becses dolog ugyan a képzelődésre nézve, de a tudományt ez ki nem elégítheti. Mutatja ezt a nagy különbség szám és szám közt, melylyel e téren találkozunk. A jelen évben (186-8ban) megjelent három könyv közül, melyeket látnom alkalmam volt, mindenik más számot mond, mely számok közt a különbség tetemes; névszerint az első és második közt 70 milliót tesz, a második és harmadik közt pedig 80 milliót, következképen az első és harmadik közt ($70 + 80 =$) 150 milliót, mi a felállított legnagyobb és legkisebb számnak közepét véve alapul, épen 12 százaléknyi eltérést mutat a középszámtól felfelé és ugyanannyit lefelé, vagyis összesen 24 százalékot.

Látszólag nem több alapja van a számításnak, mely meg akarja mondani, hány ember születik és hány ember hal meg bizonyos adott idő alatt. Például az említettem legújabb könyvek egyikében mondatik: „Körülbelül 33 millió ember hal meg évenként, tehát naponként 46 hján 92 ezer, perczenként 60, vagy is minden másodperczben egy. Ilyen számításnak alapja csak a hozzávetés lévén, tudományos értéke is csak hozzávetőleges lehet. Azonban midőn születésekről és halálzásokról van a szó, tehát a népesedési mozgalom két szélső tagjáról, itt a hozzávetésnek van némi támasza, és pedig a természet törvényeinek azon sajátágában, melyet „a hatás folytonossága“ alatt szokás érteni. Hozzávetés helyett szigorun vett tudományos és pedig számtanilag kifogástalan alapot a népesedési mozgalom statistikája is remélhet a jövőben csakugy mint a népszámlálás; de erre, hogy az egész emberi nemet felölhelhesse, szükséges, hogy minden egyes népnek műveltségi állapota lehetségessé tegye hiteles és folytonos följegyzését a kebelében előforduló házassulási, születési és kimulási eseteknek olyan minták szerint, melyek a tudomány minden követelésének megfelelővén, alapanyagául szolgálhassanak a népesedési mozgalom egész nemünkre szóló statistikájának. — Ez természetesen a jövőnek egyik ígérete csak, melynek valósulása felé azonban hatalmasan tör előre a jelen kor minden intézménye.

Mínthogy, mint mondám, a népszámlálás oly statistikai művelet, mely legjobb ha egy és ugyanazon órában hajtatik végre mindenütt, a népesedési mozgalom statikája ellenben évről évre folytatott mindennapi följegyzéseken alapszik: ebből önkényt következik, hogy népszámlálást utóvégre nagy költséggel és roppant fáradsággal lehetne egyszer-egyszer végrehajtani a műveltség kezdet-

leges állapotában létező nomád népek közt is; de a népesedési mozgalom statistikája csak bizonyos fokig már polgárosult, rendes lakhelyekhez, községi élethez és a törvény iránti tisztelethez szoktatott népeknél lehetséges, minthogy oly följegyzések szolgálnak alapjául, melyeknek folytonossága, hitelessége és teljessége a végeredmény eléréséhez megannyi elengedhetetlen kellék; már pedig folytonos, hiteles és teljes följegyzéseket csak rendes lakhelyekhez, szervezett községi élethez és a közjó előmozdítására alkotott törvények iránti tisztelethez szokott vagyis a műveltség jökora fokát már elért népektől várhatni. — Ha szabad volna statistikai műveleteket művészeti alkotásokhoz hasonlítani, azt mondanám: a népszámlálás művelete nagyszerű festmény, mely a nép létének egy adott pillanatát tünteti szembe, a népesedési mozgalom statistikája ellenben egy végnélküli regény, vagy elbeszélés, melynek tárgya, a házasság, születés és kimulás változatos esetei soha véget nem érnek, vagy helyesebben, a nagy festvény magyarázatára szolgáló kisebb képek sorozata, melyek mintegy keretet kepeznek a főkép körül. Ha nyelvtani idomokat volna szabad tárgyunkra alkalmazni, mondanám: a népszámlálás az emberiség állagát substantivumnak veszi és tárgyalja, a népesedési mozgalom statistikája ellenben az emberiséget tagjaiban szüntelentül változó verbumnak tekinti. Legközelebb azonban gazdasági könyvvitelhez hasonlít a mi műveleteink statistikája, a mennyiben a népszámlálás az évenként megújítatni szokott leltárnak felel meg, a népesedési mozgalom számbavétele ellenben a napi változásokat jegyezgeti fel bevétel és kiadás, szerzemény és eladás alakjában, minélfogva egymást kölcsönösen megvilágítják és kiegészítik.

A mondottakból, azt hiszem, elég világos már mind a hasonlatosság és különbség, mely a népszámlálás és a népesedési mozgalom statistikája közt létezik, mind pedig világos az is, hogy egyik a másikat teljesen nem helyettesítheti s e szerint mind a kettő szükséges. Népszámlálás nélkül a népesedési mozgalmat kifejező számokat nincs mihez arányítani, a népesedési mozgalom statistikája nélkül viszont a népszámlálás eredményei egymáshoz hasonlítva csak azt mutatják, hogy két népszámlálás, bár egymáshoz közel eső időben hajtattott végre, mind a főösszegben, mind a részletes összegekben egymástól eltérő eredményeket mutat föl, de az eltérés okaira nézve számadatokra fektetett alapot nem nyújt, ennek hiányában pedig minden eltérés megannyi talánynya válik, melynek biztos megfejtésére a kellő adatok hiányzanak, és pedig oly nagyfontosságú tárgy-

ban hiányzanak, milyenek a népesség helyes ismeretét tartjuk mely helyes ismeret nélkül a törvényhozás, a közigazgatás, a törvényhozás, a nemzetgazdaság, szóval a helyesen elintézendő közélet elmélete világosságot, gyakorlata ellenben biztos alapot nélkülöz, s a nemzet fenmaradása, haladása és tökéletesbülése a vak véletlenre van hagyatva.

E szerint a mint nincs államférfiu, ki a népszámlálást minden országos és községi intézkedései alapjának ne vallaná, ugy nincs olyan sem, ki a népesedési mozgalom számbavételét ne tartaná a népszámlálás kiegészítőjének. Ha a népszámlálásból kiderülő számok az alaptétel, melyen az államélet minden számításai nyugosznak, a népesedési mozgalmat előttüntető számokat ugy lehet és kell is tekinteni, mint az említett alaptételnek mintegy commentarius perpetuusát, mely az alaptétel helyes megértésére multhatlanul szükséges.

A népesedési mozgalom számbavételének szüksége minden jóra való államban még jobban fog szembe tűnni, ha e mozgalom egyes mozzanatait külön vesszük vizsgálat alá.

Kezdjünk a házasságnál, mint az élet egyik főfontoságu központjánál.

Ma, midőn a ki embernek születik, másképen mint embe- rektől nem születhetik, s midőn nemcsak erkölcsileg, nemcsak jogilag teszünk különbséget törvényes és törvénytelen születés közt, hanem orvosilag és neveléstanilag is, és általában mindentűt, hol ép érzésünket álokoskodások még meg nem vesztegették; ma, midőn ujra kezd érvényre jutni annak elismerése, hogy az egyes ember és az emberi nem méltóságát semmi sem emeli inkább, mint azon erkölcsi elvnek szigoru követése, mely a nemi ösztönnek a rendes és törvényes házasságon kivül való minden kielégítését magasabb emberi hivatásunk ellen elkövetett bűnnek vallja, s mint bűnös cselekményt kerülendőnek és akadályozandónak ajánlja: ma a népesedési mozgalom statistikája sem indulhat ki logikailag helyesen másból, mint a születés alapfeltételének, a házasságoknak számbavételéből.

A házasság tehát, mint a későbbben szintén számbaveendő születések törvényes forrása, méltán ugy tűnik fel, mint a község ép életének elengedhetetlen föltétele, az ép élet pedig mint a maradandó élet biztosítéka. Minden egyes élőnek meg kell hálnia, de oly nemzetség, és még inkább oly nemzet, mely okosan intézi életét, csaknem örök időkre biztosíthatja fenmaradását, nem ugyan hitbizo-

mányok által, melyek a névnek anyagi fenmaradását tűzik ki czélul, s nem egyszer annak legfőbb szinleges és dicstelen fenmaradását érik el, hanem magas erkölcsi intézmények által, melyek különösen a házasságok kötésére és a gyermekek czélszerűn intézendő, szerezettéljes ugyan de egyszersmind szigorun igazságos nevelésére vonatkoznak. — Ezeknek és különösen a nevelésre vonatkozó intézményeknek fejtegetése nem tartozik ez órába, sem e helyre, de annyit meg kell érintenünk, hogy a gyermeknemzés és gyermeknevelés képezi azon fontosság fűalapját, melyet minden okosan élő nemzet a házasság intézményének tulajdonít, s hogy mind a gyermeknemzésre mind a gyermeknevelésre való tekintet szabja meg a házassági helyes törvények alakját, a népesedési mozgalom statistikája pedig, ha czélszerűn vezetetik, megmutatja, az egy évben megkötött új házasságok közül melyik mennyire felelt meg a magas intézmény egyik másik okszerű követelményének.

A házasság, például, nem jól felel meg hivatásának, ha korán, és nem jól, ha későn köttetik; nem természetes, ha a vőlegényt és a menyasszonyt nagy korkülönbség választja el egymástól; de még a műveltségi fokok nagy távolsága egymástól sem szolgál a házasság élet ama megnyugvására, mely nélkül csaknem lehetetlen a szülői és polgári kötelességek szakadatlan sorozatát kellőleg teljesíteni. A közeli rokonok egybekelése az új nemzedék elkorcsulását szokta okozni; ellenben idegen vértiek frigyestülése a legtöbb esetben szerencsés véralkatu ivadékokat remélhet. Az egyféle vallásnak házi nyugalma szintén több alappal bír mint a kétféle vallásuké, nem azért, mintha a kétféle vallás tételei ellenséges indulatot sugallnának a házasság feleknek egymás iránt, hanem azért, mert gyakran visszaélés történik a vallás tanaival. Ha majd egykor a vallásbeli igazságok kereséséből nem csinálанд senki bünt, más szóval, ha senkitől sem fogják követelni, hogy mást valljon szóval, mint a mit legjobb hiszemben igaznak gondol, vagy még rövidebben, ha egykor e szó vallásszabadság valóságos vallásszabadságot fog jelenteni, akkor a kétféle vallásuk egybekelése a házasság egyik jó előjelének fog tekintetni, már csak azért is, mert a mint az emberiséget ismerjük, vér és vallás többnyire együtt járnak, s valamint az idegen vértiek frigyestülése a legtöbb esetben szerencsés véralkatu ivadékokat reméltet, hasonló oknál fogva ilyent fog reméltetni a kétféle vallásuk frigyestülése is.

Mily kevés gond fordítottatik sok helyen a házasságok kötésére, annak kiáltó bizonyítványát mutatja a mindennapi élet. Forduljunk

meg bárhol a nép tömegei közt, és keressük ki szemmel azokat a férfiakat és nőket, kiket minden ép érzékű ember kénytelen lesz testi, lelki és műveltségi tekintetben, nem mondom tökéletes, de legalább nagyobb kifogás alá nem eső példányokul elismerni. Ha ezt elfogulatlanul megteszszük, önként is azon gondolat támadand bennünk, hogy e tekintetben az emberek legnagyobb része nem felel meg a várakozásnak, hogy az elkorcsulás csaknem kézzel fogható, s hogy ennek ha talán nem is egyedüli, de bizonyára főoka a házassági intézménynek elhanyagolt ellenőrzésében és ezen ellenőrzés hiányából származó elfajulásában keresendő. Minden lépten találkozunk Horácz ismeretes versének egy-egy élő illusztrációjával, azon versének, melyben az idők rosz irányát jellemzi, mondván:

„*Damnosa quid non imminuit dies?
Aetas parentum, pejor avis, tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiore.*“

A népesedési mozgalom statistikája, midőn félre nem magyarázható számokkal beszél, és elmondja a mit például a múlt évi, vagy a közelebb lefolyt évtized alatt kötött házasságok körül észre vett, önismeretre segíti jutni a nemzetet és pedig nemzeti élete egyik főfontosságú tényezőjére, a házasságra nézve. Az így nyert világosságot az önismeret számtalan csalódásnak alávett mezején és e mezőnek egyik legkényesebb pontján, az önkormányzatra hívott nemzet bizonyára el nem mulasztandja a legjobban használni házassági intézményeinek tökéletesbitésére. S midőn e részben teljes öntudattal, szigorun ugyan, de jótékonyan és gyógyítólag rendelkezend, rendeleteinek foganatosítását sem hagyandja kellő ellenőrség nélkül. Már pedig könnyen felfogható okoknál fogva, ezt az ellenőrséget ismét csak a statistika gyakorolhatja, névszerint a népesedési mozgalom statistikájának első része, mely a házasságok kötése és feloszlása körül előforduló jelenségeket matematikai szigorral veszi számba.

Menjünk most tovább és nézzük, milyen szolgálatokat tesz vagy tehetne az országnak a népesedési mozgalom statistikája, műveleteinek második sorozatával, mely a születéseket tartja szemé előtt.

A népszámlálás tábláiból láthatni ugyan az élők közül hány született a végrehajtott számlálás évében, és pedig hány fiu, hány leány, és visszamenve a korábbi évekre, minden élőnek korát föl-

jegyezve találjuk ama beszédes táblákon ; de ha ennél többet óhajtunk tudni, vagy tudnunk épen szükséges, a népesedési mozgalmat szembetűntető táblákhoz kell folyamodnunk értesítésért, és ha e táblák helyesen berendezettek, látni fogjuk belőlök az adott vagy keresett évben előfordult születési esetek minden közérdekű körülményeit.

Ilyen közérdekű körülmény természettudományi szempontból az arány, mely évről évre az újszülött fiuk és leányok száma közt mutatkozik ; közegészségi tekintetben főfontossága körülmény annak tudása, hány százaléka a született gyermekeknek született természetellenes állapotban, vagyis halva; hasonló fontossága körülmény, de már közelebbről erkölcsi szempontból, az arány a házasságból született és a házasságon kívül világra jött gyermekek közt ; közigazgatási s igazságszolgáltatási szempontból szükséges azt is tudni, egyféle vagy kétféle vallásu házasságból született-e valaki, miután az ilyen gyermekek vallásos neveléséről régibb törvényeink is intézkedtek és intézkedik az ide tartozó legújabb törvény is. Vannak azonban ezeken kívül még más körülmények, melyek többféle tekintetből érdekelnek s melyek a születési táblákból szintén láthatók. Ilyen a születések eloszlása az év tizenkét hónapja közt, ilyen az ikerszülöttek számbavétele, ilyen a vak vagy béna szülöttek följegyzése, ilyen végre az atyjok halála után született gyermekek száma, s fájdalom, ide tartoznak a talált gyermekek is, akár élve, akár halva találtattak légyen.

Láttuk, hogy e körülmény közül egyik inkább a természetbuvárt, a másik inkább az orvost, a harmadik inkább az erkölcsiség őreit, a negyedik inkább a közigazgatási tisztviselőt vagy bírót, az ötödik inkább a rendőrt, a hatodik a jótékony intézetek gondviselőjét, a hetedik végre inkább a physiologust érdekli ; de van egy sora a férfiaknak, melyeket mind ezen körülmények egyaránt érdekelnek, s e sorban okvetetlen helyet kell foglalnia annak, ki a község vagy az ország, vagy az emberiség közügyeihez hozzá akar szólni, értem a közügyekkel foglalkozó férfiak sorát, kik közül, ha nem lehet is mindenik első rangu államférfiu, mert az, hogy mindenikök első rangu legyen, nem is szükséges, de kell hogy mindenik legalább jó hazafi legyen, a jó hazafitól pedig megvárja és joggal várhatja közanyánk, a haza, hogy az újszülöttek sorsát ne tartsa magához méltatlan, érdektelen, vagy talán épen idegen ügynek, melyhez neki semmi köze. A közember elégnék tarthatja, ha saját gyermekeiről gondoskodik, de a hazafi, az előre látó, a körül-

tekintő, a böles, a melegkeblű hazafi a nemzet életerejének minden nyilvánulását úgy tekinti, mint a legfontosabb, mondhatván leg-szentebb közügyet, mert hiába:

„Fortes creantur fortibus,“ és

„Fecunda culpa secula nuptias
Primum inquinavere, et genus et domos;
Hoc fonte derivata clades
In patriam populumque fluxit.“

Hátra van még egy pillantást vetnünk a népesedési mozgalom statistikájának harmadik szakaszába, mely a kimulások eseteivel foglalkozik, tehát a népességi mozgalom olyan ágával, melyről a népszámlálás nem tud semmit. Élhetett valaki akár száz esztendeig, tölthette bár életét a legokosabban magára nézve, a leghasznosabban a közre nézve, de ha véletlenül a népszámlálásra kitűzött óra előtt megtalált halni, már nem vétetik számba s úgy kimarad, mintha soha sem élt volna. Más születhetett a népszámlálás évében, vagy például valamelyik évben két népszámlálás közt, de, ha a népszámlálás órájában már nem élt, csak úgy nem jó számba, mintha soha sem született volna. Itt mutatkozik tehát a legnagyobb eltérés a népszámlálás és a népesedési mozgalom statistikája között.

Népesedési szempontból a kimulási esetek a nemzet életére nézve semmivel sem kisebb fontosságúak, mint akár a házassági, akár a születési esetek, tanulságot pedig még sokkal többet szolgáltatnak, annyira, hogy míg a házasságokra vonatkozó statisztikai adatok a statisztikai osztály által tervezett mintákon mind egy táblán elférnek, s a születési statistika is egygyel beéri, a haláleseteket számba vevő statistika három táblát tölt be adatokkal, s még ez sem elég, hanem mindegyiket még ketté osztja, *A)* és *B)* bethük szerint, hogy tanulságteljes kimutatásait annál világosbakká tehesse.

Az első táblán csak a gyermekeket veszi számba, melyek születésüktől számítva életök ötödik évének végeig különböző korban meghaltak, és pedig *A)* alatt a házasságban, *B)* alatt a házasságon kívül szülötteket. A második táblán számba veszi az élet ötödik évén túl kimultakat és pedig *A)* alatt az egyik, *B)* alatt a másik nembélieket, azon kikötéssel mégis, hogy ne erőszak lett legyen a kimulás közvetlen okozója; végre azon eseteket, melyekben erőszak idézte elő a halált, a harmadik táblán jegyezgeti, a két nemet ismét *A)* és *B)* alatt külön választva.

Az ide tartozó táblák mintái, valamint a táblák betöltésében követendő eljáráshoz szükséges utasítás, nem régen jelentek meg az országos statisztikai osztály által megindított Hivatalos statisztikai közleményekben, névszerint e közlemények II. füzetében, melyet t. hallgatóim figyelmébe ajánlok, mint jelen előadásom nélkülözhetetlen kiegészítőjét.

A népesedési mozgalom statistikájának e harmadik szakaszáról nálamnál avatottabban és bővebben fog értekezni önök előtt dr. T o r m a y Károly, az ide vágó statistikának hivatott, érdemdu veteránja, kinek mind e helyen tartandó előadásaira, mind pedig irodalmilag részint önálló munkákban, részint folyóiratokban megjelent nagytökélyű dolgozataira felhívni figyelmüket kedves kötelességemnek tartom. A magam részéről csak egyre szorítkozom a sok közül, a mit jól kezelt halálozási statistikából meg lehet látni, t. i. a halottnak életkorára.

Ha meghalni szomorú kénytelenségnek látszik az élet legmagasabb korában is, annyira szomorúnak és annyira kénytelenségnek, hogy egy igen elterjedt nálunk is honos világnézet szerint, a halál nem is természetes dolog, hanem az ugynevezett eredendő bűnnek nem annyira esetleges következése, mint inkább egy világosan előre kimondott fenyegetésnek végrehajtása, tehát valóságos büntetés: mit mondjunk a halálról akkor, midőn látjuk, hogy például az egy évben született gyermekek közül 25% meghal, mielőtt tizenkét hónap lefolyt volna élete fölött, s más 15%, mielőtt az ötödik év betelt volna fölöttük? hogy e szerint az összes szülöttek számának 40%-a, sőt nálunk mint alább látni fogjuk 50%-a, tehát fele, néha ennél is több esik a halál martalékául az öt első év lefolyása alatt, s hogy 10% az újszülöttek közül alig él élete első hónapjának végéig? Ilyen halált csakugyan a halál legnagyobb mentegetője vagy éppen magasztalója sem fogja természetesnek mondani, s habár nem mondandja talán minden esetben és okvetlenül büntetésnek, kénytelen lesz azt mindenestre csapásnak mondani, első sorban ugyan az érdekelt szülékre nézve, de közvetve a községre nézve is, és leginkább a községek községére a hazára nézve, melyről minden esetre igaz, hogy

„A nép javában van a hon java.“

Mire születik vagy mire nem születik valamely gyermek, azt senki sem tudja előre megjövendelni, de annyi bizonyosnak látszik, hogy egyik sem születik a végre, hogy minél előbb ismét meghaljon, sőt csak is az látszik természetesnek, ha sokáig él, és hosszúra nyult

élete minél jobban felelt meg a nagy feladatok szép sorának, melyeket részint a természet rendelt, részint a társadalom kitűzött minden egyes élőnek élete céljául. Részesülni a földi élet javaiban, részesülni világos öntudattal, és részesülni a társadalmi élet áldásaiban még világosabb öntudattal, s e részvét által hálára bozdulni, és hálaérzetből az élet javai és áldásainak sokszorozására törekedni, ez volna az élet feladata: de ki nem látja, hogy a kora halál mind az öntudatos részesülést a föld- és a társadalom javai és áldásaiban, mind pedig és még inkább az öntudatos és erőteljes hozzájárulást e javak és áldások szaporításához merőben megghusítja? Megdöbentő tényeket hoz e tekintetben világosságra a halálozási esetek statistikája, s a kinek kebelében a közjó iránti érzék, a haza- és emberszeretet bármi kis szikrája él, az nem fogja sajnálni fáradságát, hogy a statistika ezen ága is községenként meghonosuljon, s a nemzeti hanyatlás ellen gátul szolgáljon egyszerűn azáltal, hogy a hanyatlást mindenki által megérthető, minden ép keblet megdöbentő s e megdöbentés által cselekvésre serkentő számadatokkal juttatja olyan köröknek is tudomására, melyek eddig ilyen statistikának még létezéséről sem tudtak semmit.

És most, ime, oda érkeztünk, a hol már kérdezhetjük, mily viszonyban állt eddig és áll még ma is hazánk népe a népesedési mozgalom statistikájához. Talán akkor sem vétenénk a szoros igazság ellen, ha e kérdésre azt felelnők, hogy néptünk a népesedési mozgalom statistikájáról sem régebben nem vett tudomást soha, sem ma sincs elkészítve rá, hogy tudónást vegyen róla; ha pedig azt mondjuk, hogy népesedési mozgalmaink statistikája, melyet egészen magunk létesítettünk volna, még nem létezett soha, s most is csak keletkezőben van, csak a tényleges állapotot ismertetjük meg. — Ennek okait fejtegetni felettébb érdekes, felettébb tanulságos, és mint minden hiteles tanulság, felettébb hasznos volna, hasznos ránk nézve, de hasznos, magasabb tudományos szempontokból véve a dolgot, mindenkire nézve, kit a mélyebb, alaposabb és valódibb emberismeret érdekel; de nekünk e helyen és ezen időben nincs erre érkezésünk. Szoritkozunk tehát annak elmondására, a mi nélkül a népesedési mozgalom hasznavehető statistikáját nem lehet se megteremteni, sem pedig eredményeinek közlése által a rá fordított munkát és költséget a nemzetre általában s minden egyes öntudatos tagjára gyümölcsözővé tenni.

Egyes házassági, születési vagy halálozási esetek följegyezgetése és közzététele igen érdekes dolog lehet ugyan, kivált ismerőseikre

nézve, de ki fogná gondolni, hogy ilyen jegyezgetés és közzététel már statistika? Ha ezt statistikának lehetne mondani, akkor a biblia elejétől végig, Herodot, Livius, a régi s újabb történeteirök munkái sorban tele volnának statistikával, napjainkban pedig minden hirlapot kellene annak nevezni; sőt némi tekintetben a magánházaznál található régi naptárak, imádságos könyvek, magánnapló-félék szintén tarthatnának a statistika nevére igényt, s még inkább a sirkövek és sirkeresztek feliratai, hol többnyire pontosan föl van jegyezve, ki mikor halt meg, élete melyik éve-, hava-, napján, házassága hányadik évében, ki siratja, vagy ki akarta emlékét fentartani a legkésőbbi utókor számára.

Az emberi szív egyik leghatalmasabb ösztöne kétségkívül a maradék iránti gyengéd figyelem és gondoskodás, mely rendesen nagy áldozatkészségben, nem ritkán valóságos önfeláldozásban nyilvánkozik. Ennek megfelelőleg ugyan e szívnek egyik legtermészetesebb indulata a kegyelet érzése elődeink iránt. Ép és egészséges viszonyok közt élő családok és nemzetek kebelében a most neveztem szülei ösztön és gyermeki indulat a legnemesebb gyümölcsöket érlelik meg a magán- és közerkölcsiség mezején, s míg például a szülei ösztön a maradék számára tett följegyzésekben is keresi kielégítését, a gyermeki kegyelet és hála a följegyzések megőrzésében s nemes törekvéseik folytatásában fejezi ki egyrészt azon tiszteletet, melyet ősei iránt érezhetni már maga is tisztelet.

Házassági, születési és kimulási esetek följegyzésében ezek szerint nincs hiány az irni-olvasni megtanult családok régi irományai közt. A nemes családoknál efféle feljegyzések épen a jogörzés és a jogosult büszkeség eszközeivé lettek, míg utóbb száználmas hiusággá fajultak. Egyik igen szorgalmas, igen lelkiismeretes, de az egyetemi könyvtár nem irigylendő levegőjében raboskodó tudósunk, Nagy Iván, nagy munkája „Magyarország családai“, telidesteli van a népesedési mozgalmat feltüntető adatokkal, házassági, származási s a kimulásra vonatkozó viszonyokkal. Végtelenül becses kiegészítő része ez a magyar történetírásnak, de távol, végtelenül távol van attól, hogy a népesedési mozgalom statistikájának lehessen mondani. Benne van az már címében is, mely nem Magyarország népéről szól, hanem egyedül Magyarország családairól, értsd, nemesektől elismert családairól, tehát körülbelül a népesség harmadfél százalékáról (2.5 0/0).

Van e téren még több is. Mint kiki tudja, régi szokás nálunk, hogy minden törvényesen bevett vallásnak papjai fel szokták

jegyezni az általuk megkeresztelt, házasságra megeskettetett és eltemetett halandók neveit, a kíséző körülményeknek majd rövidebb, majd bővebb érintésével együtt. E szokásnak némelyek szerint már a reformatiót megelőző évekből is maradtak ránk egyes nyomai, de természetesen, a kutatás munkája még nincs befejezve, s így nem is mondhatja senki, hogy ő van a legrégebb nyomnak birtokában. Az esztergami érsekség alá tartozó plébániák közül épen a csejthei az, melynek várát előbb a Mátyás király által személyesen megfenyített rablókapitány Svehla, utóbb az ugynevezett „csejthei szörny“ (Báthory Erzsébet) tette oly borzasztón emlékezetessé, mondom épen a csejthei plébánia az, melynek — természetesen Salvo errore typi — 1519-től fogva meg vannak ugynevezett anyakönyvei vagy matriculái és pedig mind a három rendből.

A XVI. század utolsó évéből, vagy is 1600-ból, vannak anyakönyvek Pozsony megyében Malaczkán, Nyitra megyében Bajnán. A XVII. századból való teljes anyakönyvek már nem tartoznak a ritkaságok közé, kivált a töröktől nem háborgatott vidékek plébániáin. A pest-belvárosi plébánia anyakönyvei 1688-ban kezdődnek, a budavári és vizivárosi plébániáéi azonban csak öt évvel később, tudniillik 1693-ban. A székesfehérvári plébániában csak a megkereszteltek anyakönyve kezdődik 1688-ban, tehát a pestiekkel egy évben; a házassultaké hat évvel később, veszi kezdetét, t. i. 1694-ben, a holtaké végre csak nyolcz évvel ezután, t. i. 1702-ben, tehát egész 14 évvel a megkereszteltek anyakönyve után. Hasonló eseteket másutt is lehet találni, mi arra mutat, hogy a kezdetben nem országos törvény hagyta meg az ilyen könyvek vezetését a lelkészi karnak. Országos törvényeink csak később kezdtek intézkedni e tárgyban. Ma ilyen feljegyzések minden önálló lelkészi hivatalban kötelességből tétetnek és őriztetnek, hiteles másodpéldányokban a polgári hatóságokhoz nyújtatnak be minden évben, s megőrzés végett az illető hatóság levéltárában gyűjtetnek egytűvé.

Ezen anyakönyvek tartalma igen becses anyagot szolgáltat ugyan a népesedési mozgalom statistikájához, sőt napjainkban ez képezi az egyedül kapható, közvélelem szerint elég hiteles és minden esetre legalább teljes anyagot; ámde valamint a kő és téglá még nem épület, ugy az anyakönyvek tartalma még nem statistika. Nem statistika az sem, ha egy-egy buzgóbb lelkész ujév napján elővesz egy szelet papirost a szószéken és kihirdeti belőle hiveinek, hogy a tegnapi bezáródott év lefolyása alatt ennyi s ennyi mátkapárt

adott össze, ennyi meg ennyi gyermeket keresztelt meg, ennyi meg ennyi halottat kísért ki a temetőbe. Végre nem statistika az sem, csak annak kezdete, mikor a pestvárosi kórház érdemduis főorvosa hónapról hónapra közzéteszi az esketéseket, születéseket és kimulások eseteinek számát, melyek Pest városa területén tudomása szerint előfordultak.

Láthatni a mondottam dolgokból, hogy a népesedési mozgalom statistikájához az anyag részint a különböző vallásfelekezetek lelki pásztorai által vezetett anyakönyvekben, részint e könyvek hiteles másodpéldányaiban, melyek az illető hatóságok levéltáraiban őriztetnek, közhit szerint hitelesen és teljesen feltalálható, s hogy ezen anyag egyes termelékei majd a szószékről adatnak tudtára a híveknek, majd hírlapilag a közönségnek. S miután ez így van, nem hiányzik egyéb, mint országos intézkedés arról, hogy ezen szétszört anyag időről időre összehordassék, mint önkényt értetik, hitelesen és teljesen, és azután szakértelemmel feldolgoztatván, átadassék rendes időközökben a nyilvánosságnak.

Ezt Magyarországon, hol, mint láttuk, az anyakönyvek némelyike hét esztendővel előzi a mohácsi veszedelmet, a XVII. századbeli ilyenmü kéziratok pedig nem is tartoznak a ritkaságok közé, hacsak az anyagra nézünk, régen lehetett volna foganatosítani. A kérdésre, hogy miért maradt hát el maig az anyag feldolgozása és az eredmények közzététele, legjobban felelhet egy elfogulatlan belepillantás hazánk nem annyira írott történeteibe, mint inkább a hazafiak emlékében élő történelmébe. A nemzet újjászületése csodálatos módon egy esztendőbe esik ma uralkodó fejedelmünk, immár koronás királyunk születésével. 1830-ban aug. 18-án hajtott a habsburg-lothringiai ős családja új sarját, ugyanazon évi szeptemberben koronázta meg a nemzet akkori ifjabb királyául V. Ferdinándot, a jóságost, mely alkalommal, hogy a nemzet öröme teljes legyen, megígérték ő felségeik, hogy legközelebbi alkalommal visszahelyeztetendik Magyarország saját nyelvét diplomatiái használatába, mi teljesült is, mert már az 1832/6 évi törvénykönyvünkben e szavakat olvashatni: „Hálás érzéssel tisztelik, — így szól az 1832/6 III. t.-cikkely, a Kk. és Rr. ő felsége atyai szívének hív Magyarjaihoz viseltető jósága azon dicső példáját, melynél fogva kegyelmesen kinyilatkoztatni méltóztatott, hogy a törvények magyar szerkezete eredeti és, a két szerkezet közt támadható kétséges értelem eseteiben, elhatározó legyen.“

Ki az embert ismeri, természetesnek fogja találni, hogy míg valamely nemzet, mindenütt hol mint nemzet lép fel, élő szóval és írásban holt nyelven foglalmazza gondolatai s érzelmei láncolatát, szinlegesen öntudatos életet folytat ugyan, de a valóságban az ilyen öntudatnak nincs és nem is lehet sem kellő mélysége, sem világossága, sem az a felvillanyozó melege és delejessége, mely szükséges arra, hogy életét önmaga kár és veszedelem nélkül, és a mellett a sebes léptekkel haladó idők kívánalmainak megfelelőleg rendezhesse és intézhesse. A rendezés a törvényhozás dolga, az intézés a kormány teendője. Míg a rendezés és intézés idegen és pedig holt nyelven folyt, melynek megtanulására legalább is hat évi iskolázás kellett, addig önkormányzásról országos szempontból szó sem lehetett. Már pedig annak megértéséhez, hogy idegen és holt nyelv gyámsága alatt élő nemzetben hiányzik még az érzék is annak megkülönböztetésére, a mit napi szükségnek és a mit maradandó életfeltételnek nevezünk, nem sok magyarázat kell. — Innen van, hogy a mint az első, magyarul is szerkesztett, és magyar szövegében eredetinek kijelentett törvény a nép kezébe került, mondhatni, megnyílt benne az addig hiányzott érzék, és azon időtől fogva oly hatalmas gyorsasággal kezdett haladni az újjászületett nép az előtte megnyílt mezőn, hogy már tizenkét évvel az 1832/3 évi országgyűlés után megnyitott előtte a polgári jogok legmagasbikának tere, meghivatván részvétre az önkormányzat dicső de főfelelősséggel is járó gyakorlatában, és pedig egyelőre három különböző módon, először ugyanis községi vagy illetőleg megyei előjáróinak választása, és városi meg megyei közgyűléseken gyakorolni szokott teendők ellenőrzése által, másodsor a törvényhozásban főbefolyásra hívott képviselőinek megválasztásával, és harmadik, a mi addig hazánkban hallatlan volt, a szabad sajtó útján.

Szorosan tárgyunkhoz tartozik megemlítenünk az 1832/3 évi törvénykönyv III. cikkelyének 4-ik §-át, mely így hangzik: „Azon helyen, hol a gyülekezethez magyar nyelven mondatnak szentbeszédnek, az anyakönyvek is magyarul irassanak“, és az 1840-ik évi t.-könyv VI. cikkelyének 7-ik és 8-ik §§-ait, melyek közül a 7-ik így szól: „Oly helyeken is, hol a gyülekezethez szentbeszédnek magyar nyelven nem tartatnak, a jelen országgyűlésnek berekesztésétől számítandó három évek mulva az anyakönyvek magyar nyelven irassanak; a 8-ik pedig így szól: „Ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plé-

bánnusoknak, egyházi szónokoknak, káplánoknak és segédeknek olyak alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják.“

A külföld nem hiszi s az utókor nem fogja hinni, hogy midőn az eleinte békés haladást 1848-ban europai befolyások alatt előbb szintoly békés és örömteljes forradalom siettetve célja felé, utóbb véres felfordulás és ennek gyászos következményei megakasztották, oly férfiak juthattak a dolgok élére és maradhettek huzamosan a dolgok élén, kiknek, mintha nemzetek életéről és ilyen élet feltételeiről leghalványabb sejtelmök se lett volna, s kik a kormányon állva szerencsétlen felfogással nem tudták vagy nem akarták megérteni, hogy e két szó törvény és önkény merőben ellentétes és egymást kizáró dolgokat jelentenek, mint akár a világosság és sötétség, akár az út és utnélküliség, vagy a szabadság és kényszer: e fogalomzavar következtében a nemzet törvényeiből a nekik is kedvezőket végrehajtották, a nekik nemtetszőket magokra hagyták.

E gazdálkodás következtében esett meg az, hogy ma nincs ember az országban, a ki rögtön meg tudná mondani, melyik pap milyen nyelven vezette 1848-tól 1967-ig és milyen nyelven vezeti ma anyakönyveit.

„Na de se baj!“ mondjuk itt is nemzetünk egyik újjáremtőjével, Vörösmartyval „másként leszen ezután.“ Fejedelmünk végre megtalálta a helyes utat, s ez ut elején jogai egyik főalapját, szent István koronáját; a nemzet tagjai visszanyerték részvétők jogát az önkormányzásban, melynek fönnebb elősoroltam három módjához azóta a negyedik is járult, t. i. az esküdtszékek felséges intézménye, mely egyelőre csupán a sajtóvétségek elintézésére szorítkozik, de a sajtó lévén a szabad népek leghatalmasabb fegyvere, mely véd és támad, gyógyíthat de ölhet is, a sajtóra szorító esküdtszék fontosságát nem lehet kicsinyleni.

Az önkormányzat jogában való részvét, melyre az 1848-dik évi alaptörvények értelmében a nemzet minden tagja igényt nyert, s melynek gyakorlata elől az 1867-ik évi szerencsés visszahelyezkedés következtében minden akadályt elhárítottunk látunk, immár nem csak jogává teszi minden honpolgárnak a kérdést, hogyan állunk anyakönyveink dolgában ma, hanem egyenesen kötelességévé. Önkormányzat önismeret nélkül képtelenség, üdvös önkormányzat helyes önismeret nélkül vak szerencse kedvezése volna, helyes önismeret pedig csak teljes önismeret alapján lehetséges.

Mikor születünk, mikor léptünk házasságra, mikor született egyik másik gyermekünk, mikor nőtült meg a fiu, mikor ment férjhez a leány, mikor születtek nekik is gyermekeik, vagy saját családunkat mikor és hányszor borította a halál gyászba, ezeket tudni és el nem felejtteni egyénileg és családirag fontos, hogy már maga a természet is gondoskodott az ilyen esetekből származó majd öröndetes majd fájdalmas benyomások kellő mélysége és elevenségéről. Ezeket tudni bizonyára az egyéni önismeret és a családí öntudat legalsó fokát képezi csak, és ha ez áll, a miben kételkedni sem lehet, bizonyára állnia kell annak is, hogy a népszámlálásból kidertülő népszámot és a népesedési mozgalom statistikájából kidertülő népesedési mozgalom számadatainak eredményeit ismerni a nemzeti önismeretnek és ezen ismereten alapuló öntudatnak nélkülözhetetlen alapja, és mint az alaphoz illik, annak legalsó foka. —

Lássuk tehát, hogy állunk e tekintetben ma?

Az önkormányzat jelszava, elburkoltan ugyan, de mégis érthetőleg Bécs utcáin is hangzott 1848-nak tavaszán, mert az alkotmány, vagy mint ők nevezik, a constitutio, melyet 1848-ban kivitak, oly szerkezettű volt, melynek előbb utóbb önkormányzatra kellett volna vezetnie. A bécsi kormányférfiaknak, nem tudni, homályos öntudata-e, vagy kétszínűsködése, jónak látta ugyan az alkotmányt megszüntetni, de másfelől olyan dolgokat kezdett közleni, melyek önkormányzatu népekre nézve nélkülözhetetlenek, de gyámság alatt élőkre nézve valóságos luxusczikkek. Ilyen luxusközlésnek kell tartanom, midőn a népesedési mozgalom statistikájának eredményei tétetnek közzé oly népek kebelében, melyeknek, meglehet, minden meg van engedve, csak az önkormányzat után való törekvés nem.

Tény az, hogy Bécsben Ausztria népeinek népesedési mozgalmát statistikailag számba vették és 1852-től kezdve közlik is. Ott vették számba a magyar korona alá tartozó népek ugyan e tárgyú mozgalmait és közlötték ezeket is 1852-től 1860-nak elejéig. Akkor hézag áll be ama közlésekben, de csak ránk nézve és csak 1864-ről és 1865-ről vannak ismét ide vonatkozó adataink.

Azóta a mi népesedési mozgalmaink számbavétele ismét megakadt és ennél fogva a statistikai osztályra roppant munka vár, a mennyiben egyszerre, vagy rövid időközökben, három évre szóló mozgalmakat kellend számba vennie, feldolgoznia és — természetesen — közölnie, ugmint 1866-ról, 1867-ről és 1868-ról egyuttal

gondoskodnia 1869-ről, és mindezt oly évben, midőn a népszámlálás nagy feladatának előkészületeivel és végrehajtásával leendő elfoglalva. Szerencsénkre a kormány és nemzet egyetértő buzgalma, mely a statisztikai osztályt a koronázás évében és ezzel csaknem egyidejűleg létre hívta, nem fogja azt magára hagyni fárasztó munkálkodásában sem, önöknek jelenléte, uraim, ezeken az előadásokon kezeskedik róla, hogy a nemzet minden rétegében, kiváltképen pedig fiatalságában vannak számosan, kik az önismeretre vezető nemzeti statistika műveléséhez hozzájárulni képesek és készek.

Mig tehát megérkezendik az idő, melyben népesedési mozgalmainkról itthon készített kivonatok és összeállítások alapján hitelesen adhatandunk a nemzetnek számot, nem lesz érdektelen önökre nézve, ha az 1852-től fogva 1859-ig terjedő, továbbá az 1864-ik és 1865-ik évről szóló népesedési adatokból a bécsi közlések nyomán összeállított némely főfőtételeket fel fogok olvasni. Tíz évnek eredménye van előttünk, nem ugyan folytonos tíz évnek, mint már érintettem, hanem olyan tíz évnek, melyből a nyolcz első tart 1852-től 1860-ig, a két utolsó pedig 1864- és 1865-ből telik. Az így értett tíz év alatt Magyarországon az esketések száma tett évenként átlag 130,006-ot; az esketések legnagyobb száma előfordult 1856-ban t. i. 146,496 esketés; a legkisebb szám esik 1859-re, mikor 111,855 pár lépett házasságra.

A születések átlaga ugyanazon tíz évi időszak alatt volt 605,372; a legnagyobb szám esett 1865-re, mikor 633,188 gyermek született, a legkisebb ellenben 1854-re, mikor csak 541,872 gyermek született.

A halálozások középszáma ugyanakkor 500,751-re ment; legtöbb halottunk volt 1855-ben, t. i. 648,300, legkevesebb 1852-ben vagyis 437,294.

Legyen szabad e kilencz szám után még hármat felhoznom, t. i. az esetek mind a három rendéből a számot, mely a különbséget fejezi ki a legnagyobb és a legkisebb szám között és látni fogjuk, hogy e különbség az esketés eseteinél 35,639-re ment, a születés eseteinél 92,316-ra, a kimulás eseteinél végre 211,006-ra. Ezek roppant különbségek, a mennyiben az esketéseknel a középszámnak 27.41%-ára megy, a születéseknél 15.24%-ra, a kimulásoknál meg éppen 42.13%-ra. Ha már 15 % erős szám, 27 % már az egész számnak harmada felé jár, 42 % pedig éppen már a szám feléhez jár közel.

Záradékul még egy számot mondok, kifejezőjét a különbségnek, mely az itt számba vett tíz évi születési és kimulási átlag közt fennforog. E különbség tett 104,621 esetet, ez fejezi ki tehát a tíz évi szaporulat átlagát.

Ha e néhány szám és százalék is már nagy világosságot vet hazánk népesedési viszonyaira, teljes világosságot és világítási erőt azonban csak akkor nyer minden statistikai számadat, midőn, ha szabad így mondani, minél több rokonaival össze lehet hasonlítani, rokonaival benn az országban a múlt évekről és rokonaival a külföldön.

Mily sok és mély társadalmi rejtélyek megfejtésére szolgálhatnak ügyes kezelés mellett ilyen számadatok, könnyebb sejtteni mint egykét szóval részletezni. Erre nézve édes örömet bocsátkoztam volna a végtelen sok egybevetést engedő tárgy mélyébe, ha egyfelől időnk engedné, másfelől pedig saját tapasztalásomból nem tudnám, hogy a bokrosabb számcsoportokat csak akkor értjük világosan és tulságos fáradság nélkül, ha azokat szemmel is látjuk. Szerencsénkre van hová utasítanom azokat Önök közül, t. H., kiket e tárgy különösebben érdekel, kik szeretnek az ember, hogy úgy mondjam, embertani és társadalmi viszonyaival, mindnyájunkkal közös és örök érdekeivel foglalkozni. E részben egyebeket mellőzve két munkát ajánlok tanulmány-forrásul; mind a kettőnek szerzője köztiszteletű és szeretett hazánkfia és nagyérdemű egyetemi tanár Dr. Konek Sándor ur, kinek előadásait a statistikából mind rendes tanári székéről, mind pedig a jelen rendkívüli tanfolyam megnyitásakor e helyről kedves emlékeink közé számítjuk. Egyik munkája, a most második kiadásban megjelent „Statistikai kézikönyve“, melyből különösen a népesedési mozgalmakról szóló fejezet tartozik reánk; a másik pedig azon „Értekezése“ ugyancsak a népesedési mozgalom legujabb tünetnyeiről, melylyel az akadémiában elfoglalta a rendes tagok között újabban nyert székét, s mely külön kiadásban is kapható könyvtárusainknál.

A fennemlitem számok, mint még emlékezni fognak, az esketéseknel közel járnak a másfél százezerhez (146,496), a születéseknél egy és egy harmad százezerrel mulják fölül a félmilliót (633,188), a kimulásoknál majdnem másfélszázezerrel haladtak meg a félmilliót (648,300). A három számot összeadva majdnem másfél milliónyi esetet kapunk. (1.427,984), melyeket jól rendezett polgári viszonyok közt évről évre nálunk is kellend számba venni.

Már pedig a népesség egyik állandó törvénye a folytonos szaporodás lévén, s országunknak valahára már jóra fordult állapotát s eddigi gyér népességét vévén tekintetbe, bizvást azon reménynek engedhetünk helyet, miszerint néptünk száma, ha a kegyes végzet újabb csapásokkal nem sujtandja az országot, ezentul ép és örvendetes arányokban fog növekedni, és maholnap az esetek száma nem csak elérendi a másfél milliót, hanem túl is menend rajta.

Másfél millió esetet számba venni nagy feladat volna még akkor is, ha azt egyenként csak összekellene számlálni. Már pedig, ha belé fognak önkök szakértő szemmel tekinteni az épen most ajánlottam két munkába vagy csak a hivatalos közlemények II. füzetében megjelent üres mintákba, látni fogják, hogy hány kérdésre kell jól szerkesztett felvételi táblákból feleletet kapni minden egyes esetről, s a felvételi táblák kivonatai, az e kivonatokból összeállítandó községi, megyei és országos kimutatások és közlemények készítésénél hány-szor kell minden egyes esetet különböző szempontokból számba venni.

Ezeket látván és megfontolván, hogy az első felvételi táblák betöltésénél eddig más forrásunk nem volt s ma sincs, mint a különböző vallásfekezetti lelkipásztorok által vezetett ugynevezett anyakönyvek; hogy ezekből öök töltik be a statisztikai hivatal által nekik üresen kezűkhöz juttatott mintákat, s hogy az általok betöltött minták minden egyes darabja minden középfoku feldolgozás nélkül jut az egyetlen országos statisztikai hivatal asztalaira s ott várja feldolgozását: mondom, ezeket megfontolván, öök is érezni fogják, hogy ez így nem fog sokáig maradhatni, hanem gyökeres változtatás által kellend az innen származó roppant nehézségeken segíteni.

Szerencsénkre mindnyájan egyetértünk mind arra nézve, hogy gyökeres, az 1848-ik törvények szellemének megfelelő reformok nálunk multhatatlanul szükségesek, mind arra nézve, hogy minden reformok alapjául meg kell végre alkotni minél egészségesebb községi és ehhez alkalmazott vármegyei rendszert, s ha ez meggyökerezett, ha az egészséges államszervezet törzsszerve, a község, megkezdte rendes működését, ha az ujkori megyerendszer is megtalálta kellő alapját és működésének mind körét mind módját, akkor lesz ideje sürgetnünk a szabad egyházat a szabad államban, és viszont a szabad államot azon egyház mellett is, mely országos határokat nem ismer, minthogy a föld kerekiségének minden népeit van hivatva vezetni rendeltetésök felismerésére és arra, hogy e rendeltetésöknek meg is felelni örömmel buzduljanak. Sürgeti és napról napra hangosabban sürgetendi ezt a különválást barátságos uton a

hazánkban, hála Istennek, már nem új elv, mely hit és hitvallás dolgában az ország minden lakosára nézve teljes szabadságot ad, követel és biztosít. E különválásnak egyik eredménye, mely minket e helyen különösen érdekel, az leendő, hogy a községi hivatalnál is lesznekanyakönyvek és pedig jogérvényesen vezetettanyakönyvek, megfelelőleg az eddig is létezőknek, egygyel azonban megtoldva.

Mert minden községnek éreznie kell, hogy létezése és boldogulása két feltételhez van kötve, melyeknek egyike a jó rend, másika a szabadság. A jó rend biztosítja a község háborítatlan fenmaradását, a szabadság biztosítja a tovább fejlődést, a gyarapodást, azt, a mit nálunk röviden haladásnak mondunk. A jó rend megkívánja, hogy valamint létezése természettani alapját, azt a részét a földnek, mely a község határának mondatik, továbbá a község vagyonát és anyagi jogait mindig jó karban tartsa, úgy ne mulasztja el a kellő gondviselésben részesíteni létezése erkölcsi tényezőit, azt a népet, melynek összegéből a község áll, és pedig e népének öregét és apraját egyenlő szeretettel ugyan, de szükségükhöz mért ápolással. A ma született gyermekeket éppen úgy kell számba vennie, mint azokat, kik házasságra lépnek, vagy a kik ez árnyékvilágból elköltöznek oda, a honnan még senki sem jött vissza. Lesznek tehát minden községben könyvek, melyekbe a községnek arra kötelezett megbízottja, bármi legyen a neve, hitelesen és kötelességből föl fogja jegyezni a község kebelében szüntelenül folyó népesedési mozgalom minden rendű eseteit, s e könyvekből minden nehézség nélkül be fogja tölthetni, akár minden hónap végével, a községi, megyei vagy országos statisztika számára megkívánt felvételi íveket. E nélkül a község egy lépést se tehet biztosan az önkormányzat terén, valamint országos tekintetben is kora dolog ott önkormányzatról beszélni, hol a népsaját számát, és a fenmaradását eszközlő népesedési mozgalom menetét ismerni még nem tartja az önismerethez szükségesnek. A polgári község e szerint föl fogja jegyeztetni a tagjai közt kötött házassági, továbbá az előforduló születési és halálozási eseteket, és szükség esetében e följegyzett esetekről ő állítandja ki a hiteles és jogérvényes bizonyítványokat, tekintet nélkül az illető személyek vallásbeli minőségére, fenmaradván minden papnak szabadsága, bejegyezni az eseteket, melyekben valakit megkeresztetelt, vagy eltemetett, vagy pedig valakinek a házasságát egyházilag is megáldotta.

S a kor, melyben a község a jó rend ezen kellékét gyakorolni kezdendi, nem lehet távol, mert már is előfordultak nehezségek olyan polgártársaink hiteles följegyzése körül, a kik saját lelkiismeretök

sugallatát követve, sem gyermekeik születésekor, sem halottaik kikísérése végett, sem házassági frigyestülés eseteiben nem tartották megengedettnek a létező vallásfelekezetek bármelyikének is igénybe venni papi szolgálatát. A nazarénusokról például nagyon keveset tudunk ugyan, de tudjuk, hogy léteznek, s hogy nem egy helyen erőszakot alkalmazott ellenük a polgári hatóság, mivel a tagjaik közt előfordult népesedési mozgalom phasisait papi szolgálat s így anyakönyvi feljegyzés nélkül hagyták.

Ha a jó rend, ha a község háborítatlan fennmaradása megköveteli, hogy a község kebelében előforduló házassági, szülési és kimulási esetek hitelesen és teljesen följegyeztessenek, számba vétsessenek és koronkint közzététessenek, a szabadság, mint a község haladhatásának feltétele követeli, hogy e följegyzést ne bizza a tőle független egyházak és vallásfelekezetek szolgálaira. Mert a mely joggal követel magának lelkiismereti szabadságot Péter, ugyanazon joggal követeli azt Pál; a lelkiismeret szabadsága pedig nem abból áll, hogy valamely fennálló vallásfelekezethez van jogom csatlakozni, hanem áll abban, hogy, ha a létező vallásfelekezetek közül egyikhez sem tudok csatlakozni lelkiismeretem erőszakolása nélkül, szabad legyen négy falam közt maradni és oly módon tisztelni lelkem istenét, mely mellett leginkább érzem erősödni magamban a bizalmat és hálát életem ura, a szeretet és igazság érzelmeit az emberi nem minden tagja iránt, végre a hála és ragaszkodás érzelmeit saját hazám és nemzetem iránt, mely a szabadságok szabadságát, azt a szabadságot biztosítja számomra, hogy ne legyek kénytelen soha sem vallani a mit nem hiszek, a mit hinnem lehetetlen.

E szabadság érdeke követeli, hogy a község gondoskodjék személyről, tisztviselőről, kinek kötelessége legyen, függetlenül minden vallásos színezettől tisztán csak polgári szempontból számba venni hitelesen és teljesen a község kebelében folyó népesedési mozgalom minden egyes esetét, följegyzésével mindazon körülményeknek, melyeknek tudomását a fölvilágosult közérdek többé nem nélkülözheti.

Ámde a népesedési mozgalom eddig tárgyaltam esetein kívül, melyeket úgy kell tekinteni, mint némileg azon kényszer alá tartozókat, melylyel az anyatermészet fenntartja és terjeszti éltető munkássága legnemesebb gyümölcsét, az embert, vannak még más esetek is, melyeknek számbavételét jóra való község szintén nem szokta elmulasztani, s melyek már nem annyira a nálunk nélkül is működő anyatermészet, mint inkább a szabadságával élő ember

önelhatározásának eredményei, t. i. a ki- és beköltözés egyik községből a másikba, s némelykor épen egyik országból a másikba. Mennyire növekedhetik némely község népessége rövid idő alatt ilyen beköltözések által, mutatja szemünk láttára Budapest ma, midőn lakóinak egy része a katonaságtól kölcsön kért fabódékban kénytelen megvonni magát és pedig a tél idejére. A jól rendezett község az ilyen növekvést is esetről esetre számba fogja venni, de nem mulaszthatandja el számba venni a növekvés mérséklőjét is, a kiköltözőket. Ezt már a vallás szolgálóira bizni teljes lehetetlen, mert sem a beköltöző, sem a kiköltöző nem szokta magát nálunk illető papjánál jelenteni, sem papjaink ilyen eseteket följegyezni, de gondviselés nélkül hagyni szintén bűnös elhanyagolása lenne a községben szükséges jó rend és kellő szabadság iker-érdekének.

Időnk elmúlt, a tárgy nagyjából ki van merítve, s reméllem, ha mászt nem, a népesedési mozgalom statistikájának fogalmát és célját, szükségét és nehézségeit, jelenkori és jövőbeni eszközeit, első kezdeteit a múltban, mai állapotát és kívánatos tökéletesebbülése feltételeit megértették; a részletekre nézve pedig ismét és újra dr. Konek ur könyveit ajánlom, mert a számokkal rajzolt képletek nem a fülnek valók, hanem a szemnek, nem is futólagos megtekintéssel, hanem bemélyedő tanulmányozással jutunk mély értelmök nem mindennapi, de nem is mindenkinek való felfogásába és ettől függő élvezetébe.